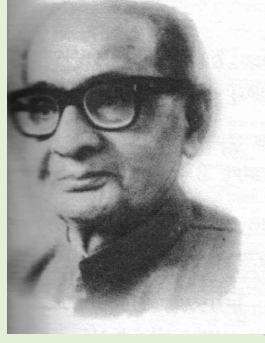

ગુજરાતી સાહિત્ય ભાગ - ૫

બાલમુકુન્દ દવે

સમજી જાજે સાનમાં, મન બાંધી લેજે તોલ,
હોય ઈશારા હેતના, એના ના કંઈ વગડે ઢોલ !

-બાલમુકુન્દ દવે

દવે બાલમુકુન્દ મણિશંકર નો જન્મ વડોદરા જિલ્લાના મસ્તુપુરામાં. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ અનુક્રમે મસ્તુપુરા-કુકરવાડાની ગુજરાતી સરકારી શાળામાં અને વડોદરાની શ્રી સયાજી હાઈસ્કૂલમાં. મેટ્રિક થઈ ૧૯૩૮માં અમદાવાદ આવી શરૂઆતમાં સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયમાં કામ કર્યો બાદ થોડો વખત પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે કામગીરી બજાવી. 'નવજીવન' માં જોડાયા. ત્યાંથી ત્રણ દાયકે નિવૃત્ત થઈ હાલ નવજીવન પ્રકાશિત 'લોકજીવન'નું સંપાદન કાર્ય કરે છે. ૧૯૪૮માં કુમારચન્દ્રક.બાળપણમાં માણેલું પ્રકૃતિસૌંદર્ય, દાદીમાનાં પ્રભાતિયાં તેમ જ લગ્નગીતોનું શ્રવાણ તથા ચિંતનાત્મક અને પ્રેરક સાહિત્યનું વાચન -આ બધાંએ એમના કવિવ્યક્તિત્વને ઘડવામાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે; તો એમની કવિતાના ઘડતરમાં બુધસભાએ તેમ જ કવિ વેણીભાઈ પુરોહિતની મૈત્રીએ પણ ફાળો આપ્યો છે. એમના કાવ્યસંગ્રહ 'પરિક્ષમા' (૧૯૫૫)માં પ્રકૃતિ, પ્રાણ્ય અને ભક્તિનાં કાવ્યો-ગીતો છે. પદ્યરૂપોની જેમ એમાં કાવ્યસ્વરૂપોનું પણ વૈવિધ્ય છે. શિષ્ટ પ્રાસાદિક વાણી અને સાચકલી ભાવાનુભૂતિ એમની કવિતાને નિવ્યોજ મનોહારિતા અર્પે છે. સૌંદર્યલક્ષિતા અને સૌંદર્યબોધ એ કવિધર્મનું આ કવિએ યથાર્થ પરિપાલન કર્યું છે. 'સહવાસ' (૧૯૭૬)માં એમનાં કાવ્યોનું વેણીભાઈ પુરોહિતનાં કાવ્યો સાથે સુરેશ દલાલ સંપાદન કર્યું છે. એમના બાળકાવ્યોના ત્રણ સંગ્રહો 'સોનચંપો' (૧૯૫૯), 'અલ્લક દલ્લક' (૧૯૬૫) અને 'ઝરમરિયાં' (૧૯૭૩) પ્રગટ થયા છે. આ ઉપરાંત એમણે પ્રૌઢશિક્ષણ માટે 'ઘટમાં ગંગા' (૧૯૬૬) નામે વ્યક્તિચિત્રોની એક પુસ્તિકા લખી છે.

બાલમુકુન્દ દવેનો, ૧૯૩૮ થી ૧૯૫૫ સુધીના ગાળાની ૧૦૩ કાવ્યકૃતિઓનો સંગ્રહ. ભાવરસ્યાં ચિત્રાંકન, મર્મસ્પર્શી ઊર્મિઆલેખન અને પ્રાસાદિક ને પ્રભાવક અભિવ્યક્તિથી દીપ્ત કાવ્યોનો આ સંગ્રહ ગુજરાતી કવિતામાં નોંધપાત્ર સ્થાન ધરાવે છે. એમાંની કવિતા મુક્તક, સોનેટ, ખંડકાવ્ય, ગીત, ભજન આદિ વિવિધ સ્વરૂપે વહે છે. સંસ્કૃતવૃત્તો જેટલું જ કૌશલ ગેયરચનાઓ પરત્વે પણ કવિ દાખવે છે, ગેયરચનાઓ આપણાં લોકગીતો અને ભજનોના

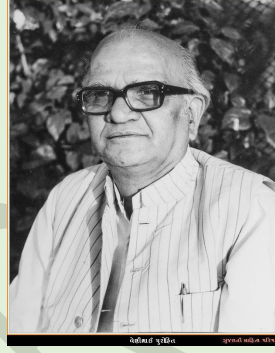
CREATED By VEERU BHAI - 9157708052

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ઢાળમાં થયેલી છે અને એમાં લોકબાની તેમ જ તેનું વાતાવરણ અનુભવાય છે. વિષયવૈવિધ્યની દ્રષ્ટિએ ‘હડદોલા’, ‘બંદો અને રાણી’, ‘નેડો’, ‘હિના’, ‘ભીના વાયરા’ જેવાં ઉલ્લાસમય પ્રણયગીતો છે; ‘સંચાર’, ‘હોડી’, ‘શમણાંનો સથવારો’, ‘એકલપંથી’ જેવી અધ્યાત્મભાવની રચનાઓ છે; તો ‘સુરગંગાનો દીવડો’, ‘ઝાકળની પિછોડી’ જેવાં આસ્વાદ્ય ભજનો છે. ‘નદીકાંઠે સૂર્યાસ્ત’, ‘ચાંદની’, ‘નર્મદા તટે પૂર્ણિમા’, ‘સાબરમાં ઘોડાપૂર જોઈને’, ‘પરોઢ’ વગેરે પ્રકૃતિદર્શનના મુગ્ધ આનંદનું નિરૂપણ કરતાં કાવ્યો કવિની લાક્ષણિક વર્ણનશક્તિનાં પરિચાયક છે. ‘મોગરો’, ‘આકાશી અસવાર’, ‘શ્રાવણ નીતર્યો’ વગેરે ગીતો પણ એવી પ્રતીતિ કરાવે છે. સંગ્રહનું છેલ્લું કાવ્ય કવિશક્તિનું નિદર્શક છે તેમ આપણાં ગીતોની સમૃદ્ધિની સાબિતીરૂપ છે. ‘તું જતાં’ અને ‘જૂનું ઘર ખાલી કરતાં’ અનુક્રમે પત્ની અને પુત્રના અવસાનથી અનુભૂત સંવેદનને પ્રબળતાથી નિરૂપે છે; તો ‘વીરાંજલિ’, ‘સજીવન શબ્દો’ અને ‘હરિનો હંસલો’ અનુક્રમે ન્હાનાલાલ, મેઘાણી અને ગાંધીજી વિશેની શોકપ્રશસ્તિઓ છે. જહાંગીરના સમયના પ્રસંગનિરૂપણનું ‘બેવડો રંગ’ અને વિદ્યાર્થી અવસ્થાનો ચિતાર આપતું વિનોદમય ‘વડોદરા નગરી’ નિજી વિશેષતાઓથી ધ્યાન ખેંચે છે.

વેણીભાઈ પુરોહિત

તારી આંખનો અફીણી, તારા બોલનો બંધાણી
તારા રૂપની પૂનમનો પાગલ એકલો .

આજ પીઉં દરશનનું અમૃત, કાલ કસુંબલ કાવો,
તાલ પુરાવે દિલની ધડકન, પ્રીત બજાવે પાવો,
તારી મસ્તીનો મતવાલો આશક એકલો.

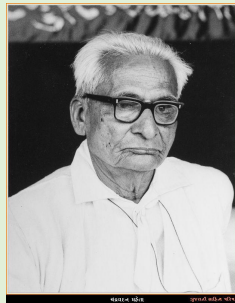
પાંખોની પરખે પરબડી, આંખો જુએ પિયાવો
અદલ બદલ તનમનની મોસમ, ચાતકનો ચકરાવો
તારા રંગનગરનો રસિયો નાગર એકલો.

-વેણીભાઈ પુરોહિત

વેણીભાઈ જમનાદાસ પુરોહિત, ‘સંત ખુરશીદાસ’ (૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬, ૩ જાન્યુઆરી ૧૯૮૦) ગુજરાતી કવિ અને વાર્તાકાર હતા. તેમનો જન્મ જામખંભાણિયામાં થયો હતો અને પ્રાથમિક શિક્ષણ મુંબઈમાં, માધ્યમિક શિક્ષણ જામખંભાણિયામાં થયું. વ્યવસાયાર્થે મુંબઈમાં ‘બે ઘડી મોજ’માં જોડાયા. ૧૯૩૯ થી ૧૯૪૨ સુધી અમદાવાદમાં ‘પ્રભાત’ દૈનિક, ‘ભારતી સાહિત્ય સંઘ’ અને ‘સસ્તું સાહિત્ય’માં પ્રુફ્રીડિંગ. ૧૯૪૨ ની લડતમાં દશ માસ જેલવાસ. ૧૯૪૪ થી ૧૯૪૯ સુધી ‘પ્રજાબંધુ’ અને ‘ગુજરાત સમાચાર’માં પત્રકાર. ૧૯૪૯થી જીવનના અંત સુધી મુંબઈમાં ‘જન્મભૂમિ’ દૈનિકમાં મુંબઈમાં અવસાન. એમણે ‘સિંજરવ’ (૧૯૫૫), ‘ગુલઝારે શાયરી’ (૧૯૬૨), ‘દીપ્તિ’ (૧૯૬૬) અને ‘આયમન’ (૧૯૭૫) કાવ્યસંગ્રહોની રચનાઓમાં ગીત, ભજન, ગઝલ, સોનેટ, મુક્તક તેમ જ લાંબી વાર્ણનાત્મક રચનાઓ જેવા કાવ્યપ્રકારો અજમાવ્યા છે. માત્રા મેળ દેશીઓ, સંસ્કૃતવૃત્તો ને અછાંદસમાં પણ એમણે રચનાઓ કરી છે. એમની કવિતાનું ઉત્તમાં ગીતો અને ભજનો છે. બાળવયે વતનમાં મળેલા સંગીતના સંસ્કારો એમનાં ગીતોમાં શબ્દસંગીતથી સૂક્ષ્મ સૂઝ સાથે પ્રગટ થયા છે. ‘નાનકડી નારનો મેળો’, ‘ઝરમર’, ‘અમારા મનમાં’, ‘પરોઢિયાની પદમણી’ વગેરે નોંધપાત્ર ગીતો છે. ભજનોમાં તળપદી વાણીની બુલંદતા, પ્રાચીન લયઢાળોની સહજ હથોટી અને ભક્તિ તથા ભાવનાભર્યું સંવેદનતંત્ર એમને સિદ્ધિ અપાવે છે. ‘નયણાં’, ‘અમલકટોરી’, ‘હેલી’, ‘વિસામો’, ‘સુખડ અને બાવળ’ વગેરે ઉત્તમ ભજનો છે. મસ્તી, માધુર્ય, ચિત્રાત્મકતા, પ્રવાહિતા અને મોકળાશ એ એમની અભિવ્યક્તિની લાક્ષણિકતાઓ છે. પ્રણય, પ્રભુ, દેશભક્તિ, પ્રકૃતિ અને તત્કાલીન ઘટનાઓનું નિરૂપણ એમણે રંગદર્શી દ્રષ્ટિથી કર્યું છે. એમની કેટલીક ગઝલો સ્મરણીય છે; છતાં એકંદરે ગઝલ, સોનેટ કે અછાંદસમાં એમને ખાસ સફળતા મળી નથી. ‘અખાભગત’ના ઉપનામથી એમણે ‘જન્મભૂમિ’માં કટાક્ષ-કટાર ચલાવી હતી, તેમાં તત્કાલીનતા વધુ અને કવિતા ઓછી છે. ‘કાવ્યપ્રયાગ’ (૧૯૭૮)માં પ્રાચીન-અદ્યતન કાવ્યોનો અરૂઢ ભાષામાં ભાવલક્ષી આસ્વાદ કરાવેલો છે. એમણે ‘અત્તરના દીવા’ (૧૯૫૨), ‘વાંસનું વન’, ‘સેતુ’ નામના વાર્તાસંગ્રહો પણ આપ્યાં છે. ઉમાશંકર જોષી તેમને ‘બંદો બદામી’ કહેતા હતા. કવિ બાલમુકુંદ દવે તેમના ખાસ મિત્ર હતા. ગુજરાતી ચલચિત્ર કુંકુ ના બધા ગીતો તેમના લખેલા છે.

- > કવિતા: - સિંજરવ, , ગુલઝારે શાયરી, , દીપ્તિ, , આયમન, સહવાસ - બાલમુકુંદ દવે સાથેનો સંયુક્ત કાવ્ય સંગ્રહ
- > વાર્તાસંગ્રહ: - અત્તરના દીવા, વાંસનું વન, સેતુ
- > સંપાદન: - કાવ્યપ્રયાગ
- > રંગદર્શી અને વ્યંગ- વિનોદવાળી રચનાઓ , સંગીતની સૂઝ વાળા કવિ અને ગીતો અને ગઝલોમાં શબ્દ અને લયનું માધુર્ય અને ભાવની સરચાઈ અને કલ્પનાની ચારુતા પ્રગટ થયેલી છે.

ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

પાંદડીશી હોડી રે હો, પાંદડીશી હોડી !
જળમાં તરવા છોડી રે હો, પાંદડીશી હોડી !

તણખલાનું હલેસું ને રેશમની છે દોરી
પવનનું પારેવું હું તો મારો મારગ ધોરી.
પાંદડીશી હોડી...

ચાંદરણાનું પાથરાણું ને એમાં ટપકી તારા
શાંતિને સળકાવે મારા હૈયાના ધબકારા.
પાંદડીશી હોડી...

— ચંદ્રવદન મહેતા

ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા પ્રસિદ્ધ ગુજરાતી સાહિત્યકાર હતા અને કવિ હતા. ચંદ્રવદન મહેતાનો જન્મ ૬ એપ્રિલ ૧૯૦૧ના રોજ દક્ષિણ ગુજરાતના સુરતમાં થયો હતો. પ્રાથમિક શિક્ષણ વડોદરામાં અને માધ્યમિક શિક્ષણ સુરતમાં પૂર્ણ કર્યા બાદ ૧૯૧૮માં તેઓ મૅટ્રિક થયા. ૧૯૨૪ માં મુંબઈ ઍલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાંથી ગુજરાતી વિષય સાથે બી.એ. થયા. તેમણે બારડોલી સત્યાગ્રહમાં ભાગ લીધો હતો. ૧૯૨૮માં તેઓ *નવભારત*ના સંપાદક તરીકે જોડાયા હતા. ૧૯૩૩ થી ૧૯૩૬ સુધી તેઓ મુંબઈની ન્યૂ એરા હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક હતા. ૧૯૩૮માં તેઓ મુંબઈ તેમ જ ૧૯૫૪માં અમદાવાદ ‘આકાશવાણી’ના નિયામક તરીકે રહ્યા હતા. નિવૃત્તિ બાદ તેઓ મ.સ. યુનિવર્સિટી અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના નાટ્યવિભાગ સાથે સંલગ્ન રહ્યા હતા. વિદેશના વાસપ્રવાસે અનેક દેશોની નાટ્યશાળાઓના, સમકાલીન નાટ્યપ્રવૃત્તિના, લેખકો, દિગ્દર્શકો અને નાટ્યકલાના તેમ જ નાટ્યતંત્રના નિષ્ણાતોના પરિચયમાં હતા. આજે તેઓ નાટ્યકલાના વિશ્વવિખ્યાત તદ્દિવદ ગણાય છે. તેઓ ૧૯૭૮માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ હતા તેમજ ફોર્બસ ગુજરાતી સભાના પણ પ્રમુખ રહ્યા હતા. એમનું અવસાન ચોથી મે, ૧૯૯૧ના દિવસે થયું હતું. તેઓ ચં. ચી. મહેતા અથવા ચંદ્રવદન મહેતા એવા ટુંકા નામે ઓળખાતા હતા.

મંચનક્ષમતા ધરાવતાં નાટકો, હાસ્યકટાક્ષથી સ્વીકીય મુદ્રા ધારણ કરતાં કેટલાંક કાવ્યો, ગદ્યની વિલક્ષણ છટાઓ બતાવતી આત્મકથા અને પ્રવાસકથાઓ-એ સર્વ આ લેખકની વિશિષ્ટ વ્યક્તિસંપદાનો સ્પર્શ પામેલા આવિષ્કારો છે. રંગભૂમિની સૂઝથી લખાયેલાં, તખ્તાને જીવંત કરતાં એમનાં નાટકોની સંખ્યા મોટી છે ને એમાં વૈવિધ્ય પણ છે. ટ્રેજેડી, કોમેડી, ફારસ, ભાંડભવાઈ ઉપરાંત ઐતિહાસિક, સામાજિક, પૌરાણિક તેમ જ જીવનચરિત્રવિષયક સામગ્રીનો એમણે ઉપયોગ કર્યો છે. નાટકકાર તરીકેની એમની સિદ્ધિ હાસ્યરસમાં છે અને હાસ્યરસમાં પણ એમને અટૂટલાસ વિશેષ ફાવે છે. એમણે ઓગણત્રીસ જેટલા નાટ્યગ્રંથો આપ્યા છે. ‘અખો’ (૧૯૨૭), ‘મૂંગી સ્ત્રી’ (૧૯૨૭), ‘અખો વરવહુ અને બીજાં નાટકો’ (૧૯૩૩), ‘આગગાડી’ (૧૯૩૩), ‘રમકડાંની દુકાન’ (૧૯૩૪) ‘નર્મદ’ (૧૯૩૭), ‘નાગાબાવા’ (૧૯૩૭), ‘પ્રેમનું મોતી અને બીજાં નાટકો’ (૧૯૩૭), ‘સીતા’ (૧૯૪૩), ‘શિખરિણી’ (૧૯૪૬), ‘પાંજરાપોળ’ (૧૯૪૭), ‘મેના પોપટ અથવા હાથીઘોડા’ (૧૯૫૧), ‘રંગભંડાર’ (૧૯૫૩), ‘સોનાવાટકડી’ (૧૯૫૫), ‘માઝમરાત’ (૧૯૫૫), ‘મદીરા’ (મિડિયા) (૧૯૫૫), ‘કિશોર નાટકો’- ભા. 1-2 (૧૯૫૬), ‘હોહોલિકા’ (૧૯૫૭), ‘કપૂરનો દીવો’ (૧૯૬૦), ‘પરમ માહેશ્વર’ (૧૯૬૦), ‘સતી’ (૧૯૬૦), ‘કરોળિયાનું જાળું’ (૧૯૬૧), ‘શકુંતલા અથવા કન્યાવિદાય’ (૧૯૬૬), ‘ધરાગુર્જરી’

(૧૯૬૮), ‘અંદર અંદર’ (૧૯૬૯), ‘અબોલા રાણી’ (૧૯૭૨), ‘સંતાકૂડી’ (૧૯૭૨), ‘ચંદ્રવદન મહેતાનાં પ્રતિનિધિ એકાંકીઓ’ (૧૯૭૪), ‘અંતર-બહિર અને બીજાં નાટકો’ (૧૯૭૫). એમણે નાટ્યમર્મજ્ઞ તરીકે જે કેટલુંક નિરીક્ષણ કર્યું છે એમાં થિયેટરથી માંડી નાટકની ભજવણી સુધીની વિચારણા સાથે વિદેશોની નાટ્યસૃષ્ટિનો અનુભવ ભળેલો છે. એમના નાટ્યવિષયક વિવેચનના ગ્રંથોની સંખ્યા અગિયાર જેટલી છે : ‘કવિ શ્રી નાનાલાલનાં નાટકો અને અકબરશાહની રંગભૂમિ પર રજૂઆત’ (૧૯૫૯), ‘નાટક ભજવતાં’ (૧૯૬૨), ‘લિરિક’ (૧૯૬૨), ‘લિરિક અને લગરિક’ (૧૯૬૫), ‘નાટ્યરંગ’ (૧૯૭૩), ‘અમેરિકન થિયેટર’ (૧૯૭૪), ‘યુરોપના દેશોની નાટ્યસૃષ્ટિ’ (૧૯૭૪), ‘જાપાનનું થિયેટર’ (૧૯૭૫), ‘વાક’ (૧૯૭૫), ‘એકાંકી : ક્યારે ક્યાં અને કેવાં ઉપરાંત બીજા નાટ્યવિષયક લેખો’ (૧૯૭૫). એમનું અંગ્રેજી પુસ્તક ‘બિગ્લિઓગ્રાફી ઓવ સ્ટેજેબલ પ્લેઝ ઇન ઇન્ડિયન લેંગ્વેજિસ’- ભા. ૧,૨ (૧૯૬૪, ૧૯૬૫) નાટ્યસંશોધનનો ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ દ્વારા યુરોપના નાટ્યક્ષેત્રે એમની પ્રસિદ્ધિ થઈ. એમાં ૧૯મી અને ૨૦મી સદીમાં ભારતમાં ભજવાયેલાં-લખાયેલાં નાટકોની સાલ, કર્તા, પાત્રવાર યાદી એમણે દશ વર્ષની મહેનતથી તૈયાર કરેલી છે. આગાડી ચંદ્રવદન મહેતાનું કરુણાન્ત નાટક છે. એમાં રેલવેની દુનિયાના વાસ્તવિક ચિત્ર વચ્ચે ગરીબ રેલવે-કામદાર કુટુંબની શાસકમિજજી ગોરા સાહેબોના અત્યાચારથી થતી અવદશા, ક્યાંક અતિ-ઉત્કટ લાગતી છતાં કૃતિગત સંદર્ભમાં નાટ્યોચિત નિરૂપણને કારણે નિર્વાહ્ય બનતી વાસ્તવિકતાપૂર્વક આલેખાયેલી છે. વસ્તુ તત્કાલીન યુગસંદર્ભાનુકૂલ છે, છતાં બદલાયેલા સમયસંદર્ભમાં પણ કૃતિ પોતાનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ જાળવી રાખે છે, તે તેમાંના કરુણાત્મક-કરુણાન્ત નિરૂપણ ઉપરાંત વિશેષતઃ તો તેની ગુજરાતી નાટ્યક્ષેત્રે તત્કાલપર્યન્ત અપરિમિત એવી નવતર નાટ્યશૈલી અને તખ્તાપરકતાને કારણે. આ નાટક, આ રીતે, ગુજરાતી નાટક તેમ જ રંગભૂમિના નવપ્રસ્થાન તરીકે પણ મહત્ત્વનું છે. લેખકે આ પ્રકારના ‘નાટક’થી ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિને પરંપરાગત ખ્યાલો અને રીતિપદ્ધતિથી મુક્ત કરી અર્વાચીનતાના ઉંબર પર મૂકી આપ્યાં છે.

આગાડીનું અંગ્રેજી ભાષાંતર તેમણે પોતે આર્યન રોડ તરીકે કર્યું છે.

એમની કવિતામાં એક બાજુ બળવંતરાય ઠાકોરના કાવ્યાદર્શનો સ્વીકાર અને બીજી બાજુ ભગિનીપ્રેમના છન્ન ભાવાવેગની સંદિગ્ધતાનો પુરસ્કાર છે. ‘યમલ’ (૧૯૨૬)માં ચૌદ સોનેટોનો સંચય છે. ‘ઈલાકાવ્યો’ (૧૯૩૩)માં ‘યમલ’નું પુનર્મુદ્રણ અને ‘કંચનજંઘા’ની સોનેટમાલા સમેત કુલ પાંત્રીસ સોનેટ છે. ‘ચાંદરણાં’ (૧૯૩૫) બાલગીતસંગ્રહ છે તો ‘રતન’ (૧૯૩૭) સળંગ પૃથ્વી છંદમાં ૧,૬૩૬ પંક્તિનું કથાકાવ્ય છે. આ કાવ્યમાં બહેન રતનનો ત્યાગ અને એનું મૃત્યુ નિરૂપાયાં છે. ‘રૂડો રબારી’ (૧૯૪૦) કથાકાવ્ય પછી ‘ચડો રે શિખર રાજા રામનાં’ (૧૯૭૫)માં એમનાં વીસ જેટલાં પ્રતિનિધિકાવ્યો છે, જેમાં ‘ઓ ન્યૂયોર્ક’, ‘કોલોકિવલ ગુજરાતીમાં કવિતા’ જેવી રચનાઓ વિશિષ્ટ છે. ઈલાકાવ્યો અને બીજાં કેટલાંક (૧૯૩૩) ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતાનો કાવ્યસંગ્રહ છે. આ કાવ્યોમાં ભાઈ-બહેનના પારસ્પરિક, નિર્વ્યાજ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાના ભાવોને આર્દ્રતાથી આલેખતાં સ્મૃતિચિત્રોમાં કિશોરવયની મુગ્ધતા, સ્વપ્નશીલતા અને સરળતાનું દર્શન થાય છે. દલપતશૈલીની શબ્દાળુતાના અનુભવ સાથે કથનની પ્રવાહિતા, કલાસૂઝ અને કલ્પનાની લીલા રચનાને આસ્વાદ્ય બનાવે છે. કેટલાંક તળપદાં નાનાં પ્રકૃતિચિત્રો અને વાસ્તવિક પ્રસંગવાર્ણનો કાવ્યગત ભાવને તાદ્દશ બનાવે છે. ગુજરાત, ગાંધીજી, નર્મદા અને સ્વદેશપ્રેમ જેવા વિષયો પરની રચનાઓ પણ અહીં સંગ્રહાયેલી છે. ‘ખમ્મા બાપુ’ (૧૯૫૦) અને ‘વાતચક્રાવો’ (૧૯૬૭) કથાસંગ્રહો છે; તો ‘મંગલમયી’ (૧૯૭૫)માં ત્રણ સત્યકથાઓ સંચિત થયેલી છે. એમણે ‘જીવતી પૂતળીઓ’ નવલકથા પણ આપી છે. નાટ્યકાર પછી આ લેખકનું સૌથી બળુકું અંગ ગદ્યકારનું છે. પ્રશિષ્ટ છટાઓ ને તળપદા સ્તરોથી પ્રગટતી ભાવભંગીઓ સાથે વ્યક્તિત્વનો પ્રબળ અંશ સામિલ કરી જીવંત પુદ્ગલ રચતું એમનું ગદ્ય ઓણની આત્મકથાઓમાં ને પ્રવાસકથાઓમાં જોઈ શકાય છે. એમની વિવિધ ‘ગઠરિયાં’ વિવિધ વિષયસંદર્ભે છૂટેલી વિશેષ ભાષાગઠરિયાં છે : ‘બાંધ ગઠરિયાં’- ભા. ૧-૨ (૧૯૫૪), ‘છોડ ગઠરિયાં’ (૧૯૫૬), ‘સફર ગઠરિયાં’ (૧૯૫૬), ‘ભમિયે ગુજરાતે ન રેલપાટે ન વાટે’ (૧૯૬૨), ‘રંગ ગઠરિયાં’ (૧૯૬૫), ‘રૂપ ગઠરિયાં’ (૧૯૬૫), ‘નાટ્ય ગઠરિયાં’ (૧૯૭૧), ‘અંતર ગઠરિયાં’- ભા. ૧-૨ (૧૯૭૩), ‘ધ્રુવ

ગઠરિયાં' (૧૯૭૬) અને 'ગાંઠ બંધનિયાં' (૧૯૭૬). એમના બીજા પ્રકીર્ણગ્રંથોમાં 'રેડિયો રૂપકો', 'પ્રેમનો તંત', 'નવભારતના ભાગ્યવિધાતા સરદાર વલ્લભભાઈના જીવન પર બાર રૂપકો' વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

નાટ્ય ગઠરિયા (૧૯૭૦) ચંદ્રવદન ચી. મહેતાનો પ્રવાસગ્રંથ છે. આત્મકથાત્મક અને પ્રવાસના અંશોવાળી લેખકની ગઠરિયા ગ્રંથશ્રેણીના આ ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે સ્પેન, ઑસ્ટ્રિયા, ઈટલી, પોલેન્ડ અને જર્મની જેવા દેશોમાં ચાલતી કળાપ્રવૃત્તિ અને વિશેષ તો નાટ્યપ્રવૃત્તિનો આલેખ મળે છે. વીએનાના ઑપેરા હાઉસ, બર્ગ થિયેટર ને ત્યાંનાં સંગીતકારો; મિલાનનું લા સ્કાલા ઑપેરા હાઉસ; પોલેન્ડની નાટ્યશાળાઓ ને ત્યાંનો ખ્યાતનામ કલાકાર તેમ જ દિગ્દર્શક લીઓ શીલર; ફ્રાંસના નાનકડા ગામ નૌસીની નાટ્યશાળા ને ત્યાં થતી નાટ્યહરિકાઈઓ; ઈસ્ટ બર્લિનની બ્રેખ્ટ નાટકશાળા, ત્યાંના એક ઑપેરા હાઉસનો ખ્યાતનામ નટ વોલ્ટર ફેલ્સેનસ્ટાઈન; પેર્ટન દંપતી; લાઈપઝિકનું ભવ્ય ઑપેરા હાઉસ ઇત્યાદિ વિશેની વિગતો ઉમળકાભરી શૈલીમાં નિરૂપાઈ છે. યુરોપીય પ્રજાના કળાપ્રેમની, તેમની વ્યવસ્થાશક્તિની લેખક અહીં મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરે છે, તો ગુજરાતીમાં જોવા મળતી કળાવિમુખતાથી તેઓ ઉદાસ બને છે. સમગ્ર પ્રવાસ દરમિયાન પોતાના સંપર્કમાં આવેલાં અનેક વિદેશી અને વિદેશમાં રહેતાં ભારતીયોનાં જે ટૂંકાં રેખાચિત્રો એમણે આપ્યાં છે તેનાથી અને લેખકનાં અંગત સંવેદનોના ધબકારાથી આખોય ગ્રંથ પ્રચુર વિગતોની વચ્ચે પણ રસાવહ બન્યો છે. બાંધ ગઠરિયાં ભા. ૧-૨ (૧૯૫૪) ચંદ્રવદન મહેતાની વિસ્તરેલી આત્મકથાનો એક ખંડ. પહેલા ભાગમાં વડોદરા અને સુરતમાં વીતેલા સદીની શરૂઆતના બે દાયકા અને બીજા ભાગમાં મુંબઈમાં વીતેલો ત્રીજો દાયકો નિરૂપાયા છે. ખાસ તો રેલવેજીવન, કૉલેજજીવન અને સ્નેહજીવનને આવરી લેતાં વર્ણનો બોલચાલની લઢણવાળા જીવંત ગદ્યથી પ્રાણવાન બન્યાં છે. લખાણમાં બને ત્યાં સુધી અન્ય વ્યક્તિઓની એમના પર પડેલી છાપ ઉપસાવવાનો એમનો આશય સ્પષ્ટ રહ્યો છે. આપવડાઈ ને જાતડંકાસના ભયની લેખકને જાણકારી હોવાથી નાટ્યાત્મક હળવાશનો એમણે વારંવાર આશ્રય લીધો છે.

૧૯૩૬માં તેમને રણજિતરામ સુવર્ણ ચંદ્રક અને ૧૯૪૨માં નર્મદ સુવર્ણ ચંદ્રક મળ્યો હતો. ૧૯૫૦માં તેમને એનાયત થયેલા કુમાર સુવર્ણ ચંદ્રકનો તેમણે અસ્વીકાર કર્યો હતો. ૧૯૬૨માં તેમને ભારત સરકાર તરફથી પદ્મશ્રી પુરસ્કાર મળ્યો હતો. ૧૯૭૧માં પ્રવાસ ગ્રંથ નાટ્ય ગઠરિયાં માટે તેમને ગુજરાતી ભાષાનો સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર મળ્યો હતો. ૧૯૭૧માં તેમને ભારતની સંગીત, નૃત્ય અને નાટ્ય અકાદમી તરફથી સંગીત નાટક અકાદમી પુરસ્કાર પણ મળ્યો હતો. ૧૯૮૪માં, તેમને સંગીત નાટક અકાદમીનું સર્વોચ્ચ સન્માન સંગીત નાટક અકાદમી ફેલોશીપ મળ્યું હતું.

સિતાંપુ યશશ્ચન્દ્ર મહેતા

સિતાંપુ યશશ્ચન્દ્ર મહેતા, કે જેઓ સિતાંપુ યશશ્ચન્દ્ર તરીકે જાણીતા છે, ગુજરાતી કવિ, નાટ્યલેખક, અનુવાદક અને શિક્ષણશાસ્ત્રી છે. તેમનાં કાવ્ય સંગ્રહ જટાયુ માટે તેમને ૧૯૮૭નો ગુજરાતી ભાષાનો સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર (દિલ્હી) પ્રાપ્ત થયો હતો. ૨૦૦૬માં તેમને ભારત સરકાર તરફથી

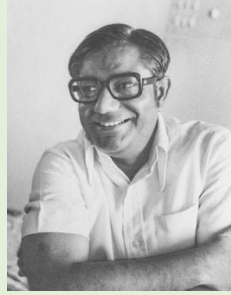
ભારતનો ચોથો સર્વોચ્ચ નાગરિક પુરસ્કાર પદ્મશ્રી એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.તેમનો જન્મ ૧૮ ઓગસ્ટ ૧૯૪૧ના રોજ ગુજરાતના કચ્છ જિલ્લાના ભુજમાં થયો હતો.

૧૯૭૨થી તેમણે મહારાજા સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય ખાતે ગુજરાતીનું અધ્યાપન શરૂ કર્યું હતું. તેઓ સારબોન યુનિવર્સિટી, લોયોલા મેરમાઉન્ટ યુનિવર્સિટી અને જાદવપુર યુનિવર્સિટીમાં મુલાકાતી અધ્યાપક હતા. યુનિવર્સિટી ગ્રાંટ કમિશનમાં તેઓ નિવૃત્ત અધ્યાપક અને રાષ્ટ્રીય વ્યાખ્યા રહી ચૂકેલા. સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પ્રસિદ્ધ ભારતીય સાહિત્યના વિશ્વકોશના તેઓ પ્રમુખ સંપાદક હતા. તેમને તુલનાત્મક સાહિત્યના વિષયમાં સંશોધન માટે ફૂલબ્રાઈટ શિષ્યવૃત્તિ અને ફોર્ડ વેસ્ટ યુરોપિયન ફેલોશીપ મળેલી. આ જ વિષયમાં તેમણે અમેરિકાની ઈન્ડિયાના યુનિવર્સિટી અને મુંબઈ યુનિવર્સિટી ખાતેકાર્ય કરેલું.સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાં તેઓ ઉપ-કુલપતિ રહેલા. તેમણે મુખ્યત્વે ગુજરાતીમાં લખાણ લખ્યું છે, પરંતુ તેમનાં પુસ્તકો હિંદી અને અન્ય ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયેલા છે. તેમણે કેટલીક કવિતાઓ, નાટકો અને વિવેચનને અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં અનુવાદિત કરેલા છે. અતિવાસ્તવવાદ તેમની મુખ્ય શૈલી ગણાય છે. તેમણે ૧૯૯૩ની હિંદી ફિલ્મ માયા મેમસાબની અભિનયવાર્તા લખી હતી જે ગુસ્તાવ ફ્લોબર્ટની મેડમ બોવરી પર આધારિત હતી.

> નાટકો - જાગીને જોયું તો , લેડી લાલકુંવર , વૈશાખી કોયલ , અશ્વત્થામા આજે પણ જીવે છે (અને હણાય છે) , ખગ્રાસ , આ માણસ મદ્રાસી લાગે છે , તોખાર, પિયર શેફરના ઈકવસનું ગુજરાતી રૂપાંતર , કેમ મકનજી, ક્યાં ચાલ્યા?

૧૯૮૭માં તેમનાં કાવ્ય સંગ્રહ જટાયુ માટે તેમને ગુજરાતી લેખકનો સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર મળેલો. ૧૯૮૭માં જ તેમને ગુજરાતી સાહિત્યનો સર્વોચ્ચ પુરસ્કાર રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક પ્રાપ્ત થયો હતો. ૨૦૦૬માં તેમને ભારતનો ચોથો સર્વોચ્ચ નાગરિક પુરસ્કાર પદ્મશ્રી એનાયત થયેલો. તેમને રાષ્ટ્રીય કબીર સન્માન, ઈન્ડિયન નેશન થિએટર - ગુજરાત સમાચાર પુરસ્કાર, ગુજરાત રાજ્ય સરકાર કવિતા પુરસ્કાર પણ પ્રાપ્ત થયેલા છે.

લાભશંકર ઠાકર

ગાંધી બાપુને હું મારી ઊંઘમાં લઈ જાઉં છું દોરીને પેન્સિલથી.

એમના પગ દોરું ત્યાં તો ચાલવા માડે.

‘બાપુ ઊભા રહો. હજી મને પૂરા દોરવા તો દો.’

બાપુ કહે : ‘ચાલતા ચાલતા દોર.’

બોલો ચાલતા ચાલતા કંઈ દોરી શકાય ? એ તો

CREATED By VEERU BHAI - 9157708052

અટકતા જ નથી મારી ઊંઘમાં.
હું પેન્સિલની અણી અડાડું ત્યાં તો આગળ ને આગળ.
અટકે તો પૂરેપૂરા દોરું ને !

— લાભશંકર ઠાકર

લાભશંકર જાદવજી ઠાકર ઉપનામ 'પુનર્વસુ' ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા સાહિત્યકાર હતા. તેઓ કવિ, નાટ્યકાર, નવલકથાકાર, નિબંધકાર તેમજ આયુર્વેદ ચિકિત્સક હતા. એમનું વતન સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં આવેલા સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પાટડી ગામ હતું તથા એમનો જન્મ ચૌદમી જાન્યુઆરી ૧૯૩૫ના રોજ સેડલા ગામ ખાતે થયો હતો. તેમની ૮૧મી વર્ષગાંઠના લગભગ એક અઠવાડીયા પહેલા ૬ જાન્યુઆરી ૨૦૧૬ના રોજ અમદાવાદ ખાતે તેમનું અવસાન થયું. તેમણે ગુજરાતી મુખ્ય વિષય સાથે ઈ. સ. ૧૯૫૭માં સ્નાતક (બી.એ.), ઈ. સ. ૧૯૫૮માં અનુસ્નાતક (એમ.એ.) તથા ઈ. સ. ૧૯૬૪માં શુદ્ધ આયુર્વેદિક કોર્સના ડિપ્લોમાની પદવીઓ સફળતાપૂર્વક હાંસલ કરી હતી. લાભશંકર ઠાકર સાતેક વર્ષ અમદાવાદ શહેરની વિવિધ કોલેજોમાં અધ્યાપક તરીકે રહ્યા હતા અને ત્યારબાદ પોતાના ચિકિત્સાલયમાં આયુર્વેદીય ચિકિત્સક તરીકે વ્યવસાય કરતા રહ્યા.

>> પુરસ્કાર - ૧૯૬૨ - કુમારચંદ્રક, નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક. , ૧૯૮૧ - રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક.

‘આકંઠ સાબરમતી’ નામની નાટ્યલેખકોની વર્કશોપમાં સક્રિય રસ. ‘કૃતિ’, ‘ઉન્મૂલન’ જેવાં સામયિકોનું પ્રકાશન. સાતમા દાયકામાં ગાંધીયુગીન અને અનુગાંધીયુગીન સૌંદર્યલક્ષી કવિતાથી જુદી પડતી જતી આધુનિક મિજાજવાળી કવિતા લઈને જે કવિઓ ગુજરાતી કવિતામાં આવ્યા તેમાં લાભશંકર અને એમના ‘રે મઠ’ ના કવિઓની કવિતાનો અગત્યનો ફાળો હતો. ‘વહી જતી પાછળ રમ્ય ઘોષા’ (૧૯૬૫) ની મોટા ભાગની રચનાઓ અક્ષરમેળ-માત્રામેળ છંદોનો ઉપયોગ, સાંપ્રતમાંથી અતીતની સ્મૃતિમાં સરવાની ટેવ, પ્રકૃતિનાં તત્વો પ્રત્યે આકર્ષણ ઇત્યાદિ વલણોને લીધે, અલબત્ત, પુરોગામી કવિતા સાથેનું અનુસંધાન વિશેષ જાળવે છે. તોપણ એમાંની ‘તડકો’ રચના પરંપરાને છોડી પ્રયોગશીલતા તરફ ગતિ કરતી કવિની શક્તિની સૂચક છે. છાંદસ-અછાંદસના મિશ્રણ સહિતની, કલ્પનોનો વિશેષ આશ્રય લેતી અને વાર્યાર્થમાં અતાર્કિક બનતી શૈલી, ગાંભીર્ય અને હળવાશનું સંયોજન, લયનું વૈવિધ્ય, વ્યક્તિત્વની ખંડિતતા અને નિર્ભ્રાન્તિનો અનુભવ વગેરે આધુનિક કવિતાનાં ઘણાં લક્ષણોવાળી ‘માણસની વાત’ (૧૯૬૮) જેવી દીર્ઘ કવિતા કવિને આધુનિક કવિઓમાં અગ્રસ્થાને મૂકી દે છે. ‘મારે નામને દરવાજે’ (૧૯૭૨)નાં કેટલાંક કાવ્યોમાં શબ્દથી વ્યક્ત ન થઈ શકવાને લીધે મનમાં અનુભવાતી ભીંસ, અસ્તિત્વની સ્થગિતતા, મજબૂત ચોકઠાં ને બંધ બારણાં સામેનો વિદ્રોહ વગેરે ભાવો વ્યક્ત થયા છે. એમાંનું ‘લઘરો’ કાવ્યજૂથ ભાષાસામર્થ્ય વિશે શ્રદ્ધા ગુમાવતા કવિની, હાસ્ય-કટાક્ષનો આશ્રય લઈ કરેલી વિડંબનાથી ધ્યાનપાત્ર બન્યું છે. ‘બૂમ કાગળમાં કોરા’ (૧૯૭૪) નાં કાવ્યોમાં શબ્દની વંધ્યતા સંવેદનનો વિષય બને છે. શબ્દવિષયક આ સંવેદના શબ્દ દ્વારા જ વ્યક્ત થવા મથે છે ત્યારે એ વખતોવખત વિચારતત્વના ભારણવાળી અને સંવેદનના પુનરાવર્તનવાળી બની જાય છે. ‘પ્રવાહણ’ (૧૯૮૬) એ દીર્ઘકાવ્યમાં મળોત્સર્ગની જુગુપ્સાપ્રેરક અને ગુદ્ય ક્રિયાની સહોપસ્થિતિમાં કાવ્યોત્સર્ગની ક્રિયાને મૂકી સર્જનની પ્રવૃત્તિની વિડંબના-વેદનાને કવિએ સબળ અભિવ્યક્તિ આપી છે.

લેખકનું પહેલું એકાંકી ‘અસત્યકુમાર એકાગ્રની ધરપકડ’, ‘રેમઠ’ના પાંચ સર્જકમિત્રોએ સાથે મળી પ્રગટ કરેલા એકાંકીસંગ્રહ ‘મેઈક બિલીવ’ (૧૯૬૭)માં મળે છે. આ એકાંકી અને ત્યાર પછી પ્રગટ થયેલા સ્વતંત્ર એકાંકીસંગ્રહ ‘મરી જવાની મઝા’ (૧૯૭૩)નાં એકાંકીઓ એબ્સર્ડ શૈલીનાં છે. નાટ્યોચિત ભાષાની સૂઝ અને નિરૂપણની હળવાશ એ એના આસ્વાદ્ય અંશો છે; પરંતુ ક્રિયા કરતાં સંવાદનું વિશેષ ભારણ અને કવિયત્વ ઘટનાની યોગ્ય માવજત કરવાની ખામીને લીધે એમાં નાટ્યતત્વ ખૂટે છે. પરંતુ, પહેલાં પ્રયોગ અને પછી લેખન એ લીલાનાટ્યની પ્રક્રિયામાંથી મળેલાં ‘આકંઠ સાબરમતી’ ની

નીપજરૂપ 'ભાથટબમાં માછલી' (૧૯૮૨) નાં એકાંકીઓમાં નાટ્યતત્વ પૂરેપૂરું સિદ્ધ થતું જોવાય છે. ભાષાનો શબ્દ અપૂરતો લાગતાં આંગિક અભિનય અને અન્ય અવાજોની મદદથી નાટ્યઅર્થને ઉપસાવવાનો જે ઉપક્રમ આ એકાંકી-નાટકોમાં છે તે તત્વ ગુજરાતી નાટકના વિકાસમાં મહત્વનું સ્થિત્યંતર છે. સુભાષ શાહ અને રચેલા સેમ્યુઅલ બેકેટના 'વેઈટિંગ ફોર ગોદો' નાટકથી પ્રભાવિત ત્રિઅંકી નાટક 'એક ઊંદર અને જઢુનાથ' (૧૯૬૬)માં નાટ્યતત્વ કરતાં પ્રયોગનાવીન્ય વિશેષ છે. પાંચપ્રવેશી દ્વિવઅંકી નાટક 'પીળું ગુલાબ અને હું' (૧૯૮૫) પણ 'લીલાનાટ્ય' ની નીપજ છે. આ નાટકમાં કૃતકતા અને દાંભિકતાથી ઉબાઈ ગયેલી, અકૃતક પ્રેમસ્પર્શને ઝંખતી એક સ્ત્રીની વેદના વ્યક્ત થઈ છે.

લેખકની બે નવલકથાઓમાંની 'અકસ્માત' (૧૯૬૮) એ સાદી પ્રણયકથા છે, તો 'કોણ ?' (૧૯૬૮) એ નક્કર કારણોના અભાવને લીધે અપ્રતિકાર પરિસ્થિતિ પર મંડાયેલી અને સંઘર્ષ વગરની, જીવનથી નિર્ભ્રાન્ત બનેલા, ચીલેચલુ જીવનને છોડી નાસી છૂટતા, એક વિલક્ષણ વ્યક્તિત્વવાળા યુવાનની કથા છે. 'ઈનર લાઈફ' નવલકથા-સ્વરૂપની તપાસ કરતો દિનેશ કોઠારીના સહયોગમાં લખેલો વિવેચનગ્રંથ છે. 'મળેલા જીવની સમીક્ષા' (૧૯૬૯) અધ્યાપકીય વિવેચનનું પુસ્તક છે. લોકસત્તા (દૈનિક) માં કટારલેખો રૂપે લખેલા લેખોનો સંગ્રહ 'સર્વમિત્ર' (૧૯૮૬) આયુર્વેદીય ગ્રંથ હોવા છતાં દરેક પ્રસંગની સાથે સંકળાયેલા સર્વમિત્રના વ્યક્તિત્વની કેટલીક વિલક્ષણ રેખાઓથી જુદા પ્રકારનો ગ્રંથ બને છે. 'એક મિનિટ' (૧૯૮૬) એ રાજ્ય, ધર્મ, શિક્ષણ, કલા, સાહિત્ય આદિ પરના, સંવેદનથી ચમકતા લઘુલેખોનો સંગ્રહ છે. 'મારી બા' (૧૯૮૯) ચરિત્રપુસ્તક છે.

>> વહી જતી પાછળ રમ્ય ઘોષા (૧૯૬૫) : લાભશંકર ઠાકરનો પરંપરા અને પ્રયોગના સંધિકાળનો કાવ્યસંગ્રહ. અહીં મિશ્રોપજાતિની શક્યતા અને પ્રવાહિતા ખીલવવાનો પ્રયત્ન ખાસ આગળ તરી આવે એવો છે. સંમુખના જીવનકોલાહલ કરતાં કવિનું ધ્યાન અતીતની જીવનગતિ તરફ વિશેષ રહ્યું છે. સ્મૃતિભિંબો કલ્પન તરીકે રચનાઓમાં આહવાદક રીતે ઊપસેલાં છે. 'ચાંદરાણું', 'અંતિમ ઈચ્છા' જેવાં પારંપરિક કાવ્યોની સાથે 'ચક્રપથ', 'સાંજના ઓળા લથડતા જાય', 'સૂર્યને શિક્ષા કરો' જેવાં પ્રયોગનાં કાવ્યો ગોઠવાયેલાં છે. પ્રયોગની આત્યંતિકતા બતાવતું પ્રસિદ્ધ 'તડકો' કાવ્ય ખાસ ઉલ્લેખનીય છે.

>> માણસની વાત (૧૯૬૮) : લાભશંકર ઠાકરની દીર્ઘ કાવ્યરચના. અહીં શુદ્ધ કવિતાનો આશય છે, તેમ જ કેવળ પ્રેરણાને સ્થાને સંવિધાનકલાનો પુરસ્કાર છે. કથાદોરને બદલે ભાષાદોર પર આગળ વધતી આ રચનામાં કવિએ વિધાનોથી કાર્ય સાધ્યું છે. કટાક્ષ, વક્તા, ઉપહાસ-ઠઠ્ઠાવિરોધની પ્રજ્ઞાનો કલ્પન-પ્રતીક-પ્રતિભાવનાં સંવેદનો સાથેનો સમન્વય સૂક્ષ્મ છે. ગદ્યવિધાનોની સાથે સાથે શાલિની, વસંતતિલકા, મિશ્રોપજાતિ, પૃથ્વીનો લય ચમત્કારિક છે. લોકકથાના લહેકાઓ અને લોકગીતોના ઢાળોનું અનુસંધાન માર્મિક છે. અહીં 'માણસ' જેવી જાતિવાચક સંજ્ઞામાંથી આદિથી આજ સુધી ચાલી આવેલી બિનઅંગત-અંગત, વાત બત્રીસ વર્ષના અનુભવ-કેન્દ્રથી આરંભાયેલી છે. આધુનિક કવિતાનાં મહદ્ લક્ષણો આ રચનાઓ પ્રગટ કર્યાં છે.

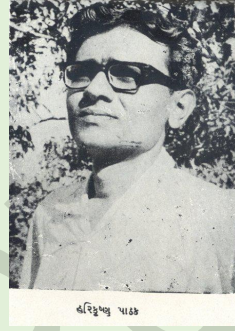
>> મારા નામને દરવાજે (૧૯૭૨) : ભાષાસંયોજનો અને ભાષાસંવેદનોની બળુકી અભિવ્યક્તિઓ દર્શાવતો લાભશંકર ઠાકરનો બાસઠ રચનાઓને સમાવતો પ્રયોગશીલ કાવ્યસંગ્રહ. ભાષાની પ્રત્યાયનશીલતાનો વિરોધ કરતી ભાષાની ક્રાંતિકારક વિભાવના અહીં રચનાઓ પાછળ કાર્યરત છે. અસંગતતા અને અસંબદ્ધતાને કેન્દ્રમાં રાખી જોડાતા શબ્દસંદર્ભોની ચમત્કૃતિ આધુનિક ચેતનાની વિચિત્રતા અને અર્થહીનતાને વ્યક્ત કરવા મથે છે. મુખ્યત્વે અચેતનના સ્તરેથી આવતી હોય એવી પ્રતીક-કલ્પનની સામગ્રી વાસ્તવિકતાનો તારસ્વરે વિરોધ કરે છે. પારંપરિક કાવ્યલયોની તો અહીં ઠેર ઠેર વિડંબના છે. આધુનિક મનુષ્યની વિડંબના જેવાં 'લઘરા' નાં કાવ્યો પણ ખાસ ઉલ્લેખપાત્ર છે. 'અવાજને ઊંચકી શકાતો નથી / ને ઊંચકી શકતું નથી મૌન' જેવી જાણીતી રચના પણ અહીં છે.

>> એક ઊંદર અને જઢુનાથ (૧૯૬૪) : 'રે મઠ' દ્વારા પ્રકાશિત લાભશંકર ઠાકર અને સુભાષ શાહનું લખેલું ત્રિઅંકી નાટક. બેકેટના 'વેઈટિંગ ફોર ગોદો' ને અનુલક્ષીને લખાયેલું આ નાટક અસ્તિત્વવાદ અને એંબર્સની વિચારધારાઓને તથા એ બંનેના પ્રયોગપ્રવાહોને અનુસરે છે. અ અને બ નામના

બે અજાણ્યા શખ્સોનો સતત સંવાદ ચાલતો હોવા છતાં એમની વાતચીતમાં કોઈ દોર નથી. અસ્તિત્વની વેદના, મૃત્યુ અને ભયની પરિસ્થિતિઓ, જીવનની વિફળતા-આ બધાના અધ્યાસો ઠેર ઠેર પડઘાયા કરે છે.

>> પીળું ગુલાબ અને હું (૧૯૮૫) : લાભશંકર ઠાકરનું દ્વિઅંકી નાટક. અહીં અભિનયની તીવ્રતાને લીધે એક તબક્કે વાસ્તવિક જીવન અને અભિનયની થઈ જતી ભેળસેળથી સર્જાતી સંકુલ મનઃસ્થિતિનું નાટકની અભિનેત્રી નાયિકા સંધ્યા અને સ્ત્રી-નિર્માતાનાં પાત્રો દ્વારા સચોટ આવેખન થયું છે. સ્ત્રી-નિર્માતાના પાત્ર દ્વારા સૂત્રધાર રૂપે પાત્રો, પ્રેક્ષકો અને દિગ્દર્શકને થતાં સીધાં સંબોધનો અને તેનાથી સર્જાતા નાટ્યવિક્ષેપો નાટકમાં એક વિશિષ્ટ રચનાતરેહ નિપજાવે છે. નાટ્યસર્જનવેળાની લેખન, અભિનય અને દિગ્દર્શનની એમ ત્રિવિધ ચેતનાની સંકુલતાનું પર્યાપ્ત નાટ્યક્ષમતા સહિત થતું નિરૂપણ કૃતિને નોંધપાત્ર બનાવે છે.

હરિકૃષ્ણ રામચંદ્ર પાઠક

માર્ગમાં રાખી મને ઊભો જરી,
માર્ગ પૂછી કોણ આ ચાલી ગયું !

પૂરનાં પાણી ગયાં; જોતો રહ્યો:
લેશ મન હળવું નહીં – ખાલી થયું.

ડાળ પર પંખી નહીં બેઠું છતાં
પાંદડું એકેક કાં હાલી ગયું ?

બંધ બારી-બારણાં તાકી રહ્યાં,
આંગણે આવેલ કો ચાલી ગયું.

મૌન એવું મર્મને ડંખી ગયું –
કે ભર્યું એકાંત પણ ખાલી રહ્યું !

-હરિકૃષ્ણ પાઠક

CREATED By VEERU BHAI - 9157708052

હરિકૃષ્ણ રામચંદ્ર પાઠક નો જન્મ બોટાદ (જિ. ભાવનગર)માં. વતન ભોળાદ (જિ. અમદાવાદ). ૧૯૫૬માં મેટ્રિક. ૧૯૬૧માં ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાંથી બી.એસસી. ૧૯૬૧-૬૨માં સોનગઢ (જિ. ભાવનગર)માં શિક્ષક. ૧૯૬૩ થી ગુજરાત રાજ્યના સચિવાલયમાં મહેસૂલ વિભાગમાં પહેલાં મદદનીશ. પછીથી વિભાગીય અધિકારી. ૧૯૬૭માં કાવ્યસર્જન માટે સુવર્ણચંદ્રક. ‘સૂરજ કદાચ ઊગે’ (૧૯૭૪) એ પ્રથમ સંગ્રહથી કવિ તરીકે એમણે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. ગીત, ગઝલ અને અછાંદસ સ્વરૂપનાં આ કાવ્યોમાં સાતમા-આઠમા દાયકાની કવિતાનાં ધ્યાનપાત્ર વલણો જોવા મળે છે. ગ્રામજીવન અને તેમાં રહેલી નૈસર્ગિકતા નગરજીવનની યાંત્રિક અને કૃતક વ્યવસ્થામાં ખોવાઈ ગઈ છે એની વેદના અહીં વિશેષરૂપે વ્યક્ત થઈ છે. કવિની શૈલી એમના સમકાલીન સૌરાષ્ટ્રના કવિઓની જેમ જૂનાં લોકગીતોના ઢાળ અને ભાષાના સંસ્કાર ઝીલતી જોવાય છે. ‘અડવાપચીસી’ (૧૯૮૪)નાં કાવ્યોમાં અડવાના કાલ્પનિક પાત્ર દ્વારા કવિએ માનવસ્વભાવની કેટલીક વિકૃતિઓની હળવી મજાક ઉડાવી છે. ‘કોઈનું કંઈ ખોવાય છે’ (૧૯૮૧) એ એમનો શિશુકાવ્યોનો સંગ્રહ છે. ‘ગુલાબી આરસની લગ્ગી’ (૧૯૭૯), ‘નૂતન ગુજરાત’માં ધારાવાહી પ્રગટ થયેલી કિશોરજીવનની પ્રસંગકથાઓ છે. ‘મોરબંગલો’ (૧૯૮૮) એમનો વાર્તાસંગ્રહ છે. ‘નગર વસે છે’ (૧૯૭૮) એ ‘બૃહસ્પતિ સભા’ના કવિમિત્રોનાં કેટલાંક ચૂંટેલાં પ્રગટ-અપ્રગટ કાવ્યોનું એમણે આપેલું સંપાદન છે.

વધુ માહિતી માટે બ્લોગ જોઈ શકો છો.

ક્લિક કરો → <https://vnsolanki.blogspot.in/>